

## Förord

Det iranska nationaleposet Shahname (Kungaboken) är det äldsta bevarade verket på nypersiska. Bokens författare Abol-Qasem Ferdosi (Ab̄u al-Q̄asim Firdaws̄i, Firdausi, Ferdowsi) levde ca (934 – 1025). Han kom från en storgodsfamilj i Tos, i närheten av nuvarande Mashhad i nordöstra Iran. Där var han verksam under större delen av sitt liv och där ligger han också begravd.

Ferdosi hade till en början för avsikt att dedicera Shahname till den samanidiska prinsen av provinsen Khorasan, i nordöstra Iran, en vanlig sed för tiden. Men under tiden lyckades Gaznavidturkarna att ta över makten. Enligt många medeltida källor visade storsultanen Mahmud Gaznavi inget intresse för Ferdosi och hans verk. Försummad av hovet lär Ferdosi ha dött i fattigdom.

Ferdosi var formellt muslim men han brann mer för sitt land än för islam. Modet och lojaliteten hos legendernas hjältar, som försvarade den nationella äran och den kungliga tronen, tilltalade honom. För att bevara det förislamiska Irans kulturskatt, som höll på att trängas undan av den islamiska religionens föreskrifter, tog sig Ferdosi an uppgiften att återberätta de gamla

sagorna på vers. Denna form hjälpte läsaren eller åhöraren att minnas texten och därmed kunna vidarebefordra innehållet till kommande generationer.

I det forntida Iran blandade trubadurerna det religiösa och det profana, det lokala och det nationella i sina berättelser. Under den Sasanidiska dynastin (224 – 642) svetsades dessa episiska berättelser samman till legender och samlades i det officiella dokumentet Khodayname (Härskarboken). Den var skriven på medelpersiska (Pahlavi) men finns tyvärr inte bevarad. För nedskrivandet av detta verk stod framförallt präster som då utgjorde den bildade klassen. Detta förklarar också berättelsernas något religiösa färgning.

Utöver Khodayname hade Ferdosi tillgång till flera olika skriftliga källor som han noga har angett i inledningen av sitt verk. Bland annat nämns poeten Daqiqis version av Shahname, som inte blev fullbordad eftersom han mördades i slutet av 900-talet. Ytterligare en viktig källa var ännu en bok med benämningen Shahname skriven på prosa av Abu Mansur i slutet av 900-talet. Inte heller den boken finns bevarad.

Shahnames otaliga berättelser spänner över fyra tidsepoker: den mytiska urtiden inspirerad av zoroastrismens myter om skapelsen, hjältarnas tid där de olika iranska stamtraditionerna sammanvävts till en historiskt inkorrekt men populär nationell historia, den korta redogörelsen för de partiska och forniranska imperierna och den långa historiska tiden fram till den arabiska invasionen på 600-talet.

Shahname nedtecknades ungefär under samma tidsperiod som de isländska sagorna och i mångt och mycket påminner den om de berättelserna från Norden där historiska fakta ofta blandas med dåtidens mytiska föreställningar och överdrifter.

I sin omfattning och fokusering på hjältarnas liv och bragder påminner Shahname om Homeros och Vergilius verk. Men den

skiljer sig från dessa i många andra viktiga avseenden. Eposets olika sviter vävs inte samman genom en hjälte som Odysseus eller Aeneas och inte heller rör sig berättelserna i riktning mot en kulmen. Varje avsnitt är en självständig del av verket och skildrar en kungs tid vid makten. Detta kan dock sträcka sig över flera generationer då många av huvudfigurerna lever liv långa som bibelns gamla patriarker. Hjälten Rostam lever till exempel i 900 år.

Till skillnad från den antika världen, där flera gudar var verksamma, är det den monoteistiska tron på den enda och allenarådande guden som präglar Shahname. Föreställningen om Gud (Ahura Mazda) och djävulen (Ahriman) är densamma som i den zoroastriska läran, den förislamiska religionen i Iran. Och när det talas om präster handlar det om mager, det vill säga zoroastriska lärda män.

Shahnames fokus är det kungliga hovet och de hästridande iranska hjältarna som ger sig ut i strid med lansar, sköldar, klubbor och svärd. Väldigt lite berör de vanliga människorna som bönder, herdar eller hantverkare. Sett ur detta perspektiv påminner Shahname mer om legenden om Kung Arthur och riddarna av det runda bordet.

I den värld som Shahname tecknar existerar människan före tiden för den förste kungen, och hon är en varelse som ännu inte skilt sig från naturen. Det är först när Gud väljer ut en kung till härskare över människorna som det mänskliga samhället börjar ta form. Kungar som Hoshang och Jamshid, Irans David och Salomo, skänker människan elden och de instrument som hon behöver för att bruka jorden. Genom dessa gåvor upphöjs män och kvinnor till en rang högre än djurens. I många andra traditioner är det Gud som står för dessa skänker till människan och inte kungen.

Shahnames sista tredjedel befolkas av historiska personer. En stor andel ägnas åt Alexander den stores erövringar. Och flera av-

snitt berör Parternas och Sasanidernas tid (247 f Kr – 642 e Kr) vid makten. Men stilen är densamma, full med myter och legender.

Det persiska språket tillhör den indoeuropeiska språkfamiljen och har likheter med de flesta europeiska språk. Många basord som orden för fader (pedar), moder (mâdar), broder (barâdar) och dotter (dokhtâr) påvisar än idag stora likheter med de europeiska språken. Fornpersiskan som talades vid Kyros och Darius hov för 2500 år sedan var nära besläktad med sanskrit. Medelpersiskan talades i vidsträckta områden i Centralasien och den iranska platån från Alexander den stores tid på 300-talet före Kristus och fram till den islamiska perioden på 700-talet efter Kristus.

Det moderna persiska språket utvecklades från medelpersiskan under den islamiska perioden. Dess grammatik och syntax är persisk men den innehåller en stor mängd arabiska låneord. Sedan 900-talet skrivs persiskan med ett modifierat arabiskt alfabet.

Den klassiska persiska litteraturen blev känd för omvärlden först på 1700-talet efter Storbritanniens kolonisering av Indien. Under flera sekler var persiska det administrativa och litterära språket för de centralasiatiska furstar som härskade i Indien. För att driva handel och få inflytande var det nödvändigt för européer att lära sig persiska eller att åtminstone bekanta sig med det. Detta ledde till upptäckten av bland annat Shahname som sedermera översattes till flera språk.

Inom den klassiska persiska litteraturen, som hade sin storhetstid under tre sekler med början på 1000-talet, intar Shahname en säregen plats. Ramberättelsen och alla sidoteman, avfattade på cirka 50 000 dubbelverser, ger en inblick i det förislamiska Irans traditioner, folkliv och historia. Att skriva på ett språk som

sedan kom att utvecklas till nypersiska var också ett djärvt och målmedvetet val. I det stora islamiska väldet, som bredde ut sig från södra Spanien och Nordafrika i väst till Indien i öst, var arabiska vid denna tid det språk på vilket de flesta litterära och vetenskapliga skrifter skrevs. Många historiker och forskare är idag eniga om att bevarandet av det persiska språket till stora delar är Shahnames förtjänst.

Språket i Shahname är högstämt i samklang med det episka temat. Den bundna versform som Ferdosi använder sig av i hela sitt verk bär fram händelseutvecklingen på ett ståtligt sätt och återger storslaget kungliga hov, hjältebragder och härars sammandrabbningar. Och som kronan på verket binds den dubbla versen samman av rimmen i slutet av varje vershalva.

Även beträffande ordval har Ferdosi lyckats med ett stordåd som är jämförligt med hjältarnas bragder i Shahnames berättelser. Språket i Shahname är i stort rensat från arabiska låneord. Detta måste ha varit resultatet av ett mödosamt arbete då, tre hundra år efter arabernas invasion av Iran och införandet av islam.

Här nedan följer ett stycke ur slutet av berättelsen om Rostam och Sohrab i den utmärkta översättningen av Bo Utas, professor emeritus i iranistik vid Uppsala universitet:

Då lysande solen sin vinge just höjt  
och nattsvarta korpen på huvudet böjt,  
Tahamtan drog på sig sin tigerskinnsdräkt,  
steg upp på sin springare, snabb som en fläkt.  
Han styrde den ut emot slagfältets mitt  
och satte en järnhjälm på huvudet sitt.  
På motsatta sidan satt Suhrab i lag  
med vänner och vin till harposlag.  
Han sade till Human, som satt där bredvid:  
"Ett lejon är den jag skall möta i strid;

Till resningen är han ej mindre än jag,  
och stridslarmet gör honom långtifrån svag.  
Hans skuldra och arm har en vidd, mot min gill,  
som hade Gud Fader lagt mätstickan till.  
De tecken min moder har nämnt kan jag se,  
och hjärtat det säger detsamma som de.  
Jag tror att den mannen är Rustam, min far,  
bland tidsålderns hjältar ej like han har.  
Betänk om nu jag utav stridslusta yr  
min häst emot hans uppå slagfältet styr!"  
Men Human försäkrade: " Nej, mången gång  
jag Rustam har skådat i kampen på språng,  
Och alla har hört hur i Mazandaran  
med stridsklubban härjade denne titan;  
Visst liknar väl springaren här den han haft  
men är ej densamma i eld och i kraft."  
Och Suhrab steg upp och drog rustningen på  
med vin uti hjärtat och stridslust som få.  
Han for ut på fältet med rasande vrål  
och svängde sin klubba av oxhuvudskål.  
Han frågade Rustam så leende glatt  
som hade tillsammans de tillbragt sin natt:  
"Hur mår du idag, och var nattsömnen god?  
Och har du om kampen besinnat ditt mod?  
Nej, kasta ifrån dig din klubba och glav,  
slå undan all ofärd och krigiska krav!  
Vi sätter oss samman i frid och i ro  
och låter med vin våra tvister bero.  
I skaparens namn låt oss sluta fördrag  
med blygsel i sinn för vår stridslust idag!  
Må vara att andra vill strida och slåss,  
vi rustar till fest, så försonar vi oss.

En kärlek till dig i mitt hjärta trängt fram,  
så ögonen fylles med tårar av skam.  
Helt visst ifrån hjältar din härkomst du har,  
förtälj mig nu öppet din ätt och din far!"  
Men Rustam han sade: "Förmätne, igår  
gick ej våra samtal i sådana spår.  
Om envig och tvekamp det talades sist;  
försök ej med sådant, jag ser nog din list!  
Ett barn är jag inte, om så du är ung,  
till strid är jag redo och gjordad och tung.  
Nu slåss vi, och saken får följa till slut  
vår Skapares allvisa lag och beslut.  
Jag färdades vida i berg och i dal,  
var aldrig en man utav ränker och tal."  
"Det passar sig illa", gav Suhrab till svar,  
att gubbar som du slika friheter tar.  
Jag önskade blott att din själ skulle få  
i sängen helt fredligt ur bröstet ditt gå,  
Och någon blev lämnad att reda en grav  
att hysa din kropp, då din själ gett sig av.  
Men om du nu lägger din själ i min hand,  
vill Gud att jag lossar dess kroppsliga band."  
I brynja och hjälm steg från hästen de ned,  
med vakande blick mot varandra de skred.  
När hästarna tjudrats vid stenar med tåg,  
då möttes de båda så dystra ihåg.  
De kopplade våldsamma grepp om varann,  
så svetten och blodet om kropparna rann.  
Och Suhrab gick fram som en vred elefant,  
han lyfte den andre, som hävdes och slant.  
Som lejonet klorna i vildåsnan slår  
och vildåsnan snabbt mot sin undergång går,

Så störtade han till den väldige fram,  
som låg där förlorad i lera och damm,  
Och blixtsnabbt en blänkande dolk drog han opp  
att åtskilja fiendens huvud och kropp.  
"Du lejon i strid!" sade Rustam i hast,  
du hjälte av svärdshugg och lassokast,  
Håll upp, ty ej sådan är seden hos oss!  
När någon som kämpar ett envig i fält  
Så får han ej genast den andre lagts ner  
ta kniven i hand, ej ens hämnd är förmer.  
Men sedan han fällt honom ännu en gång,  
för dråpet han yvs som ett lejon på språng."  
Han sökte på så sätt att lura sig fri  
ur drakklornas grepp och gå döden förbi.  
Den unge heroen höll tveklöst för rätt  
vad gamlingen sade om stridsmannavett.  
Han släppte sitt grepp och gick därifrån tryggt,  
ett lejon på jakt bland gaseller i flykt.  
Han jagade vida och glömde snart av  
den kamp som han prövat och härarnas krav.  
Omsider kom Human i häftig galopp;  
han frågade Suhrab om stridens förlopp.  
Han Human förtalte hur tvekampen gått,  
"O ve, unge hjälte!" skrek Human helt vred,  
"har verkligen du vid ditt liv blivit led?  
O ve för din nacke, din hand och din arm,  
din smidiga midja och modiga barm.  
Det lejon du hade i fällan fått fast,  
det släppte du lös, och förhoppningen brast.  
Du ser väl vad du för ditt fåfänga dåd  
skall få i en kommande strid utan nåd!"  
Vid denna replik blev han modfälld och blek

och stod där bestört över krigarens svek.  
Mot härlägre ställde han vredgad sin färd,  
med smärta i sinn för vår trolösa värld.  
När Rustam ur fiendens grepp hade flytt,  
hans kropp till ett berg utav stål blev förbytt.  
Han vandrade bort dit där strömmarna rann,  
en nyliggen död som sitt liv åter fann.  
Han tvättade huvud och kropp, och han drack,  
och sände sin Skapare böner och tack.  
Om styrka och seger han bad till sin Gud  
och anade intet om stjärnornas bud,  
Hur himmelen utmätt hans öde och lott,  
om strålkranen redan från huvudet gått.  
Från källan han åter till stridsplatsen gick  
med bleknande kinder och sorg i sin blick.  
Men Suhrab red fram som en vred elefant  
med lasso på armen och bågen i hand.  
Av flyende vildåsnor hördes hans vrål;  
hans sparkande fåle i marken slog hål.  
Och Rustam vid synen förundrad där stod  
och mätte sin fiendes stridskraft och mod.  
Då lejonbesegraren Suhrab nu såg  
sin fiende, fylldes av högmod hans håg.  
Han sade: "Du undslapp just lejonets klo,  
så håll dig då borta från lejonets bo!"  
Och återigen band de hästarna fast;  
det ondsinta ödet gick framåt med hast.  
De tog till att kämpa med grepp och med slag,  
och båda i fiendens bälte grep tag.  
Det svekfulla ödet är vredgat och strax:  
den fastaste klippa blir mjuk såsom vax.  
Den väldige Suhrab med styrka i hand,

det var som om himmelen själv honom band.  
Så dyster stod Rustam, han lyfte sin arm,  
tog tag om den krigiske panterns barm.  
Den dristiges rygg ned mot marken han bröt,  
ty tiden var kommen och krafterna tröt.  
Han fällde sin fiende, lejonet lik,  
men visste att länge ej hålles en slik.  
Han drog så sitt svärd och gick snabbt till attack,  
och klingan i bröstet på kämpan han stack.  
Och ynglingen vred sig och stönade till;  
hans tankar från ondska och godhet flög vill.  
Han sade: "Det stammar från mig det som skett;  
blott ödet har nyckeln till livet dig gett.  
Du själv är förutan all skuld, ty det var  
den kupade himlen som svärdseggen bar.  
Nu skall mina årsbarn få säga med hån,  
att hjälten han hade så brått härifrån.  
Min moder så livligt min fader beskrev  
att kärleken till honom i döden mig drev.  
Men om du så bleve en fisk uti hav,  
ja, dvaldes som mörker i nätternas grav,  
Om än som en stjärna du blänkte i skyn,  
ja, toge du solen från människors syn,  
Så skall dock min far kräva hämnd utav dig  
för lägret av stoft som du redde åt mig;  
Ty en av de frejdade hjältarna här  
helt säkert till Rustam det budskapet bär  
Att Suhrab, hans son, blivit dödad och fälld,  
och *han* skall se till att sonar din gäld."  
Förfärad stod Rustam vid dessa hans ord,  
för ögonen slocknade himmel och jord.

Shahname har också genom tiderna utgjort en inspirationskälla för många bildkonstnärer som återgett motiv från boken. Bland annat finns ett stort antal miniatyrmålningar. Tehusmålning är en annan skola inom bildkonsten som inspirerats av Shahname. Målningar med motiv från Shahname har, så sent som i vår egen tid, använts av skickliga berättare i tehus runtom i landet. Som ett slags visualisering av berättelsen brukar uppläsaren peka på hjältarna på målningarna medan han högläser från Shahname.

Ferdosis verk har i över ett millennium varit populärt bland de persisktalande och influerat många poeter. De flesta iranier är väl bekanta med hjältarna i Shahname och i synnerhet med berättelsen om Rostam och Sohrab.

Rostam tillhör den mytiska forntidens legender och hyllas för sitt mod, sin styrka och sin lojalitet. Hans bedrifter finns återgivna i många persiska miniatyrer. Genom sina strider till försvar för den iranska kronan är Rostam sinnebild av den tapperhet och lojalitet som alla borde visa sin monark.

Berättelsen om Sohrab, son till Rostam, är historien om en ovanligt ung hjältes liv och tragiska död. Han föds och växer upp i ett främmande land utan att någonsin ha mött sin far. Sohrab företar sig den stora bedriften att bege sig till Iran, leta rätt på sin far och sätta honom på kungatronen. I en sammandrabbning med iraniernas krigshär möter Sohrab en iransk hjälte i en närmkamp och blir sårad. Det är först när Sohrab ligger döende och badar i sitt eget blod som han får reda på att den iranske hjälten är Rostam, hans far.

I västerländsk tradition upplevs Sohrabs död som egendomlig eftersom det i de flesta europeiska historier är sonen som dödar sin fader, både symboliskt och bokstavligt. Sohrabs bistra och besynnerliga öde väcker frågan om varför han bestraffas med döden. Om någon skulle lida för sina illvilliga handlingar borde

det då inte vara Kavos och Afrasiab, den iranske respektive den toranske kungen?

Det som avgör Sohrabs väg i livet är hans beslut om att störta kungen. Detta gör honom till kungens och därmed också till Guds fiende. Enligt en modern tolkning skulle Sohrabs beslut att ersätta den orättfärdige kungen med en tapper, och för ämbetet kompetent hjälte, förefalla logiskt och rättvist. Men Shahname är kungarnas bok. Oavsett om kungen är en tyrann eller en välgörare är han Guds ställföreträdare. Kungens undersåtar ska vara lojala och vända sig till honom i rättsskipning.

I berättelsen om den ondsinte drakkungen Zahak vänder sig järnsmeden Kave till kungen för att få sin son benådad. Något som i likhet med händelser i många andra berättelser förefaller paradoxalt då de flesta kungar är korrupta och odugliga härskare.

Frågan om huruvida Ferdosi har varit rojalist eller inte, är föremål för många forskares diskussioner. Ett trovärdigt svar på frågan är att han var rojalist i samma bemärkelse som Shakespeare. Det vill säga att Ferdosi antog att monarki var det givna samhällssystem som var bestämt av Gud för mänskligheten. Man borde helt enkelt göra det bästa av det.

Ferdosi var inte alltid övertygad om att bäste man utkorades till kung genom det gudomliga valet. Listan över goda kungar i Shahname är väldigt kort. Men Ferdosi ansåg inte att alternativet var bättre. Att störta en kung skulle ge upphov till rivalitet bland lokala härskare och hjältar och skulle i sin tur leda till ändlösa krig och kaos i hela landet.

De fem berättelser som återges här tillhör de centrala episoderna i Shahname. Berättelserna har förkortats och överförts till prosa. De förmedlar och representerar här stämningen och andan i hela Shahname.

Vi har försökt bevara den språkliga karaktären hos original-

texten. Istället för att använda förstärkningsord som väldigt eller mycket, vanligt i svenskan, har vi till exempel använt persiskans bruk av två ord med närliggande innebörd. Alltså "ledsen och nedstämd" istället för "väldigt ledsen".

Vid översättning av texten har också hänsyn tagits till filosofin och världsbilden bakom språket. Fasta uttryck, liknelser och metaforer i originaltexten har inte i helhet anpassats till den svenska läsaren. Istället får läsaren möjlighet att genom språket förnimma och upptäcka en kulturvärld som både i tid och avstånd är henne/honom avlägsen.

Namdar Nasser